

Olga Pokrzywnicka
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

WPLYW ŚRODOWISKA RODZINNEGO NA ROZWÓJ PSYCHICZNY I SPOŁECZNY DZIECKA

1. Pojęcie środowiska rodzinnego

Rodzina w warunkach każdego społeczeństwa stanowi podstawową i wszechstronną formę życia społecznego, zaspokajającą podstawowe potrzeby ludzkie. Urodzenie się w określonej rodzinie wyznacza nie tylko punkt startu w zakresie dalszej życiowej drogi, lecz do pewnego stopnia określa także szansę realizacji przyszłych celów życiowych¹.

Troskliwi rodzice starają się nie tylko zaspokoić aktualne potrzeby dziecka i uczynić zeń „poprawnego” członka rodziny, ale starają się również umożliwić mu przyswojenie umiejętności, niezbędnych mu do pełnienia określonych ról w społeczeństwie. Zdarza się jednak, że rodzice nie wypełniają należycie swych obowiązków opiekuńczo-wychowawczych wobec dziecka. W takiej sytuacji zostaje zaburzony jego rozwój i prawidłowe funkcjonowanie w relacjach z innymi. W przypadku nie spełnienia przez rodzinę podstawowych zadań staje się ona środowiskiem dysfunkcyjnym².

Poznanie środowiska dziecka wymaga zwrócenia uwagi przede wszystkim na jego rodzinę, jako podstawowe środowisko odgrywające zasadniczą rolę w jego rozwoju. Rodzina stanowi bowiem ważne dla dziecka, a w kolejności pierwsze środowisko rozwojowe i wychowawcze. Wywiera ona istotny wpływ na prawidłowy rozwój dziecka i formowanie się jego osobowości. W rodzinie dziecko poddane jest wszechstronnemu procesowi oddziaływania wychowawczego.

W literaturze występuje wiele definicji rodziny. W. Okoń podaje, że rodzina to mała grupa społeczna, składająca się z rodziców, ich dzieci i krewnych; rodziców łączy więź małżeńska, rodziców z dziećmi więź rodzicielska, stanowiąca podstawę wychowania rodzinnego, jak również więź formalna określająca obowiązki rodziców i dzieci względem siebie³.

Według M. Ziemskiej rodzina jest małą naturalną grupą społeczną, w której centralnymi rolami są role matki i ojca, stanowiącą całość względnie trwałą, podlegającą dynamicznym przekształceniom, opartą na zastanych tradycjach społecznych oraz nowotworzonych własnych obyczajach⁴.

O ogromnym znaczeniu rodziny mówi się i pisze w literaturze psychologicznej obecnie bardzo wiele. Podkreśla się jej wpływ na rozwój fizyczny, umysłowy, a zwłaszcza emocjonalny, moralny i społeczny dziecka. Zwraca się uwagę na jej szczególną rolę w kształtowaniu osobowości. Rodzina pozostaje dla ogromnej liczby dzieci i dorosłych wspólnotą emocjonalną, w której - podczas wielu lat życia -

---

¹ Cz. Czapów, *Rodzina a wychowanie*, NK, Warszawa 1968, s. 9.

² Z. Płoszyński, *Problemy Patologii środowiska rodzinnego*. (w:) Z. Płoszyński, T. Wróblewska (red.) *Patologia społeczna wśród dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo WSP, Słupsk 1993, s. 13-14.

³ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1981, s. 261.

⁴ M. Ziemska, *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975, s. 36.

następuje wzajemna wymiana poglądów i ocen. Dzięki zaspokajaniu przez rodzinę różnorodnych potrzeb opiekę rodzinną czyni się synonimem opieki najkorzystniejszej, optymalnej. Rodzina jest bowiem środowiskiem, w którym opieka podejmowana w chwili narodzin dziecka jest nie tylko wieloletnią powinnością, ale także źródłem radości i szczęścia, które w dużej mierze nadaje sens życiu rodziców⁵.

Zdaniem J. Rembowskiego rodzina to mała i jednocześnie pierwotna grupa o swoistej organizacji i określonym układzie ról między poszczególnymi członkami, związana wzajemną odpowiedzialnością moralną, a co za tym idzie świadoma własnej odrębności, mająca swe tradycje i przyzwyczajenia oraz zespolona miłością i akceptacją⁶.

Rodzina jest instytucją ogólnoludzką spotykaną we wszystkich kulturach i epokach, która oddziałuje na człowieka najdłużej, niejednokrotnie przez całe jego życie. Jednak najsilniejszy wpływ wywiera w dzieciństwie, gdy oddziaływanie innych instytucji jest ograniczone, a za opiekę i wychowanie dziecka odpowiedzialni są przede wszystkim rodzice⁷. Badania i obserwacje wykazują, że rodzina stanowi środowisko, które zapewnia dzieciom najlepsze warunki rozwoju.

W rodzinie dziecko nawiązuje pierwsze kontakty, zdobywa doświadczenia w zakresie współżycia społecznego, jest wdrażane do funkcjonowania w czekających je rolach społecznych: członka rodziny, przedszkolaka, ucznia, kolegi, członka społeczeństwa. Rodzina jest pierwszym terenem oddziaływań wychowawczych dla dziecka. Wychowanie odbywa się w rodzinie w sposób naturalny, przez uczestnictwo dziecka w codziennych, różnorodnych sytuacjach życiowych. Jest ono również wyznaczone przez określone, indywidualne cechy i predyspozycje rodziców np.: wzory wyniesione z rodzin, własny system wartości, emocjonalny stosunek do dzieci, określoną władzę pedagogiczną itp. Z tego powodu sposób wychowania w każdej rodzinie ma swój indywidualny charakter. Szczególną rolę w stanowieniu celów wychowania odgrywa propagowanie przez rodziców wartości zwłaszcza tych uniwersalnych. One to bowiem, jak twierdzi Łobocki, nadają głębszy sens celom wychowawczym i zarazem uzasadniają niezbędność ich realizacji⁸.

W kategoriach środowiska wychowawczego rodzina ma obiektywne lub subiektywne znaczenie. Rodzina w znaczeniu obiektywnego środowiska wychowawczego stanowi zespół pewnych elementów: cech i interakcji wyróżnianych jako typowe dla rodzin danej zbiorowości. W takim ujęciu rodzinę postrzega się niejako „z zewnątrz”, od strony zbiorowości. Rodzina w znaczeniu subiektywnego środowiska wychowawczego jest z kolei indywidualnym i niepowtarzalnym środowiskiem wychowawczym o specyficznym, jednostkowym charakterze. Postawy rodziców mają istotny wpływ na właściwe funkcjonowanie dziecka w społeczeństwie. Rozwijają u dziecka potrzeby wyższego rzędu, uczą tradycji, rozrywki kulturalnej, rozwijają aspiracje i ukierunkowują wybór zawodu⁹.

Dziecko przychodzi na świat w określonej rodzinie. Ona właśnie zaspokaja we wczesnych okresach rozwoju wszystkie jego potrzeby, dostarcza mu mniej czy bardziej urozmaiconych i różnorodnych stymulacji. Dopiero wraz z wiekiem dziecka niektóre funkcje rodziny przejmują stopniowo inne środowiska wychowawcze oraz

---

⁵ S. Badora, B. Czeredecka, D. Marzec, (2001). *Rodzina i formy jej wspomagania*, Impuls, Kraków 2001, s. 122.

⁶ J. Rembowski, *Więzi uczuciowe w rodzinie*, WSiP, Warszawa 1972, s. 31.

⁷ A. Rożnowska, *Wybrane aspekty wychowania w rodzinie*, Wydawnictwo WSP, Słupsk 1998, s. 4-5.

⁸ M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Impuls, Kraków 2009, s. 45-67.

⁹ E. Jarosz, *Wybrane obszary diagnozowania pedagogicznego*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2003, s. 16-17.

specjalne instytucje opiekuńcze i kształcące. Rodzina ma zatem unikalne znaczenie w całokształcie procesów wychowawczych oddziałujących na jednostkę¹⁰.

M. Przetacznikowa-Gierowska wymienia pewne wspólne cechy funkcjonalne charakterystyczne dla wszystkich stadiów wychowania w rodzinie i dla całokształtu działalności wychowawczej rodziny wobec dzieci. Według niej rodzina zaspokaja podstawowe biologiczne i psychologiczne potrzeby dziecka, takie jak potrzebę bezpieczeństwa, zależności, miłości. Kształtuje zarazem nowe potrzeby poznawcze, emocjonalne i społeczne: potrzebę życzliwości, uznania, zaspokojenia ciekawości, samourzeczywistnienia i wiele innych. Rodzina przekazuje dziecku dorobek kulturowy społeczeństwa, system wartości i norm społecznych, a także pośredniczy w nadawaniu przez dziecko znaczenia przedmiotom i zjawiskom z otoczenia. Rodzina stanowi więc teren socjalizacji dziecka, pole doświadczalne, na którym wypróbowuje ono swe siły i możliwości, znajdując oparcie i punkt odniesienia (wzorce) w rodzinach i innych członkach rodziny¹¹.

2. Rodzina jako grupa społeczna

W strukturze społeczeństwa uznaje się rodzinę jako podstawową komórkę w sensie biologicznym, społecznym, ekonomicznym i wychowawczym. Stanowi ona pierwotną i zarazem podstawową formę organizacji społeczeństwa, jest również prymarną instytucją wychowawczą. O jej roli jako naturalnego środowiska wychowawczego świadczy fakt, że to ona stanowi pierwsze źródło przekazu symbolicznego. Małe dziecko uczy się w niej ekspresji emocji i werbalizowana myśli, a także odpowiednich reakcji i zachowań. W rodzinie dziecko zapoznaje się po raz pierwszy z normami postępowania i jest wdrażane do funkcjonowania w czekających je rolach społecznych.

Określona egzystencja rodzinna wiąże się więc bezpośrednio z jakością życia jednostki oraz warunkuje w znacznej mierze stopień jej funkcjonowania w społeczeństwie. Kształt i funkcjonowanie rodziny zależy od mikrostruktury, makrostruktury oraz układu społeczno-globalnego, które odpowiednio modyfikują jej strukturę, a także mentalność członków.

Każda rodzina spełnia szereg funkcji. Z. Tyszka wymienia cztery grupy funkcji wypełnianych przez rodzinę: biopsychiczną, ekonomiczną, społeczno-wyznaczającą i socjopsychologiczną¹².

Według M. Ziemskiej funkcje rodziny można podzielić ze względu na wypełnienie zadań na rzecz społeczeństwa oraz na rzecz swych członków. Z uwagi na te kryterium Ziemska wskazuje na funkcję prokreacyjną, produkcyjną, usługowo-opiekuńczą, socjalizującą oraz psychohygieniczną rodziny. Obok zadań na rzecz społeczeństwa rodzina spełnia równocześnie zadania wobec swych członków, a to głównie dzięki zaspokajaniu ich różnego rodzaju potrzeb m.in. potrzeby bezpieczeństwa, potrzeby solidarności i łączności z bliskimi osobami, potrzeby miłości, a także potrzeby akceptacji i uznania¹³.

Rodzina wychowuje poprzez codzienne życie, panujący w niej klimat, stosunki między małżonkami, między rodzicami i dziećmi, także pomiędzy rodzeństwem. Dziecko obserwując modele zachowań innych członków rodziny, uczy się sposobów, za pomocą których można osiągnąć własne cele. Rodzina poprzez wzory zachowań

---

¹⁰ M. Przetacznikowa-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, PWN, Warszawa 2002, s. 113-114.

¹¹ Tamże, s. 119.

¹² Z. Tyszka, *Rodzina we współczesnym świecie*, PWN, Warszawa 2003, s. 143.

¹³ M. Ziemska, *Rodzina a osobowość, ... dz. cyt.*, s. 145.

dorosłych (przeważnie nieświadomie) kształtuje pierwsze wyobrażenie dziecka o otaczającym świecie, postawy wobec innych ludzi i wobec samego siebie. W związku z tym wpływy rodziny ogarniają różnorodne sfery osobowości dziecka: intelektualną, emocjonalną, motywacyjną, docierając do najgłębszych jego warstw¹⁴. Zależą one jednak od tego, w jakim stopniu rodzice potrafią wypełnić swoje zadania w stosunku do dziecka.

W bliskich interakcjach z matką, ojcem, rodzeństwem czy dziadkami dziecko rozwija podstawowe funkcje psychiczne i kształtuje strukturę osobowości, wrasta w świat kultury danego społeczeństwa i przejmuje normy postępowania oraz normy zachowania się. Warto podkreślić, że nie tylko dziecko kształtuje swoją osobowość w rodzinie. Kształtują ją także rodzice w trakcie pełnienia ról rodzicielskich. Wychowanie dziecka wzbogaca ich osobowość, dostarcza nowych doświadczeń społecznych, nabywanych interakcjach z dzieckiem i w kontaktach z instytucjami społecznymi współdziałającymi w jego wychowaniu¹⁵.

3. Atmosfera w domu rodzinnym

Rodzina jest najistotniejszym stymulatorem rozwoju kulturalnego jednostki. Atmosferę wychowawczą domu rodzinnego kształtują wzajemne postawy między rodzicami a dziećmi, zwłaszcza wiele zależy od tego jakie dominują w niej uczucia, w jaki sposób przekazuje się dzieciom fakt, że są kochane.

Miłość rodzicielska powinna być rozumna i wymagająca zarazem. Miłość rodzicielska to przede wszystkim otwarta postawa na potrzeby dzieci. Powinna towarzyszyć dziecku stale, ale musi przybierać różne formy. Rodzina, w której obowiązuje kultura uczy i wdraża do pomocy, radości z sukcesów innych osób, życzliwego współdziałania¹⁶.

Bardzo duże znaczenie dla rozwoju umysłowego i społecznego dziecka ma poziom kulturalny rodziny. Rodzina o wyższym poziomie znacznie lepiej przygotowuje dziecko zarówno pod względem rozwoju jego sprawności intelektualnych, jak i nawyków obcowania z dobrami kultury. Daje dziecku lepsze warunki do wyrabiania tych cech, które pozwalają mu łatwiej przystosować się do środowiska.

Obok warunków kulturalnych w rozwoju psychicznym dziecka i wyrobieniu w nim odpowiednich postaw wobec środowiska najważniejszą rolę odgrywają te czynniki sytuacji rodzinnej, które decydują o atmosferze wychowawczej i sytuacji społecznej dziecka w rodzinie. Czynniki te mają szczególnie silny wpływ na rozwój osobowości dziecka oraz na aktualny poziom jego sprawności umysłowej. Do czynników tych zaliczamy strukturę społeczną rodziny tzn. jej skład osobowy, stan liczebny i stosunki prawnospołeczne łączące członków rodziny oraz więzi osobiste między nimi. Najważniejszym warunkiem prawidłowych stosunków w rodzinie jest to, czy dziecko ma obojga rodziców (rodzina pełna naturalna) czy też nie (rodzina niepełna) oraz czy wychowuje się we własnej rodzinie czy też w rodzinie zastępczej. Można stwierdzić, że dla dziecka niekorzystna jest taka struktura społeczna rodziny, która powoduje brak stabilizacji stosunków uczuciowych między rodzicami a

---

¹⁴ Z. Zaborowski, *O rodzinie. Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*, PWN, Warszawa 1969, s. 120.

¹⁵ M. Ziemska, *Rodzina a osobowość*, ... dz. cyt., s. 5-6.

¹⁶ J. Maciaszkowa, *O współżyciu w rodzinie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1980, s. 44.

dzieckiem, i każda taka sytuacja, która te stosunki pogarsza. Struktura społeczna rodziny wpływa na jej atmosferę wychowawczą.

Niekorzystna atmosfera wychowawcza rodziny hamuje rozwój społeczno-uczuciowy jednostki. Poczucie beznadziejności i bezsiły jakiego doznaje np. dziecko odrzucone przez rodziców, zniechęca je do wysiłku, obezwładnia psychicznie. W niesprzyjającej sytuacji rodzinnej poczucie bezpieczeństwa, które zapewnia dziecku zgodne współżycie rodziców, zostaje zburzone. Dorośli zajęci swoimi trudnymi sprawami nie poświęcają wiele uwagi dziecku, które zdane jest na przeżywanie ciężko i samotnie konfliktów rodzinnych, często w poczuciu własnej winy.

Dzieci z rodzin o przewadze negatywnych doświadczeń ujawniają podwyższony poziom agresywności lub wycofywania się z kontaktów społecznych. Postawy negatywne: odrzucania, nadmiernych wymagań i surowości wiążą się z utrzymaniem dystansu, unikaniem i odtrącaniem, kształtują brak wiary we własne możliwości, niepewność siebie i egoizm. Niekorzystny wpływ wywiera nadmierna surowość i rygoryzm, nadmierne korygowanie zachowań dzieci i stosowanie surowych kar, nakazów i zakazów. W przypadku takim dzieci ujawniają zmienność nastrojów, agresję i nieposłuszeństwo, bywają impulsywne i społecznie niedojrzałe. U dzieci zbyt surowo traktowanych występują zaburzenia w dziedzinie emocjonalnej, przejawiające się w reakcjach lękowych, przygnębieniu i nadpobudliwości.

I. Obuchowska ujmuje atmosferę wychowawczą jako specyficzny dla poszczególnej rodziny klimat wychowania. Taka atmosfera ma różny charakter napięcia, objawiający się w postaci licznych niedomówień i konfliktów, depresyjny z przewagą smutku i apatii, bądź nadmiaru emocji i problemów¹⁷.

Wyżej wymienione charaktery atmosfer prowadzą do dysfunkcji rodzin, przyczyniając się jednocześnie do niedostosowania społecznego i patologii. Wśród czynników ryzyka można wymienić: rozbicie rodziny, niski status materialny, złe warunki mieszkaniowe, które wiążą się z niewystarczającym zaspokajaniem potrzeb biologicznych i psychicznych, niezaradnością wychowawczą oraz nasilonym zjawiskiem patologii.

Pozytywne oddziaływanie na dziecko jest możliwe wówczas, jeśli rodzina zdoła wytworzyć korzystną atmosferę, w której dziecko może znaleźć ciepłą opiekę i bezpieczne schronienie. Najważniejszą rolę w tym układzie spełniają rodzice. Rodzice silnie uczuciowo związani z dziećmi poświęcają im więcej czasu, a także udzielają im wielu wskazówek, pouczeń i wyjaśnień. Dzieci otoczone miłością i serdecznością są bardziej wrażliwe na ocenę społeczną, żywiej reagują na nagrody i kary, rozwijają się szybciej i pełniej. Ma to szczególne znaczenie w kształtowaniu się u dziecka cech potrzebnych do osiągnięcia dojrzałości społecznej. Tym bardziej, że obecnie dużą wagę przywiązuje się do czynnego udziału dziecka w poszukiwaniu celów, dokonywaniu wolnych wyborów, umożliwianiu zdobywania osobistych wyborów i braniu odpowiedzialności za własne postępowanie, czyli do rozszerzania podmiotowego udziału jednostki we własnym rozwoju, co warunkuje jej funkcjonowanie w różnych sytuacjach życiowych¹⁸.

W każdej rodzinie należy zatem starać się tworzyć taki klimat, by najbliżsi szanowali i kochali się nawzajem. Wtedy rodzina będzie wspólnotą nawzajem się motywującą i pozytywnie wpływającą na rozwój osobowości jej członków.

4. Rodzina jako instytucja

---

¹⁷ Za: A. Rożnowska, *Wybrane aspekty wychowania ...*, dz. cyt., s. 13-14.

¹⁸ T. Dąbrowska, B. Wojciechowska, *Między praktyką a teorią wychowania*, UMCS, Lublin 2005, s. 56-67.

P.J. Fichter określa rodzinę jako trwałą instytucję społeczną opartą na wzorach, rolach i stosunkach, która zaspokajających podstawowe potrzeby jednostki. A zatem rodzina powinna spełniać określone zadania tj. tworzyć wspólnotę, dbać o sprawne funkcjonowanie oraz uczestniczyć w życiu społecznym¹⁹.

Rodzina jest więc naturalnym środowiskiem sprzyjającym rozwojowi osobowości jej członków. Jednocześnie - jak przypomina Papież Jan Paweł II - rodzinie oprócz obowiązków jakie ma do spełnienia, przysługują również prawa takie jak: prawo do istnienia i rozwoju jako rodziny, prawo do intymności życia małżeńskiego i rodzinnego, prawo do stałości więzi i instytucji małżeństwa, prawo do wychowania dzieci wedle własnych tradycji i wartości, czy prawo do wypowiedzi i przedstawicielstwa wobec publicznych władz społecznych²⁰.

Rodzina jest instytucją, w której istnieją największe możliwości wszechstronnego rozwoju dziecka, poprzez zaspokajanie podstawowych potrzeb psychicznych (miłości, ciepła, życzliwości). Zaspokojenie tych potrzeb zapewnia dziecku poczucie bezpieczeństwa, chroni je od irracjonalnych lęków, a przede wszystkim sprzyja właściwemu rozwojowi i nawiązywaniu kontaktów społecznych.

Prawidłowy kontakt dziecka z rodzicami ma pozytywny wpływ na kształtowanie się funkcji poznawczych oraz właściwych zachowań społecznych. Rodzice nie hamujący potrzeby samourzeczywistnienia, przyczyniają się do kształtowania u dziecka szacunku do siebie i innych. Instytucja rodzinna formułuje zatem postawy, kształtuje sposób bycia, ustala normy moralne między jej członkami a światem.

4.1. Pozycja społeczno-zawodowa rodziców

Problematyka związana z rodziną jest rozległa i różnorodna, co wynika nie tylko z faktu, że rodzina składa się z jednostek o dużym bogactwie cech fizycznych i psychicznych, które się wzajemnie uzupełniają bądź są odmienne, ale i stąd, że jest ona grupą społeczną, która pośredniczy między jednostką a szerszym społeczeństwem. Na życie rodziny ma wpływ liczba jej członków i ich wiek, pełnione przez nich funkcje zawodowe, dochody i zabezpieczenie, sytuacja mieszkaniowa, status społeczny i poziom wykształcenia jej członków. Oddziaływanie rodziny jest zróżnicowane między innymi ze względu na charakter więzi wewnątrzrodzinnej, określonej przez strukturę społeczną. Od struktury zależy jej funkcjonowanie wychowawcze, organizacja życia, atmosfera i interakcje między członkami.

S. Kowalski wyróżnia sześć rodzajów rodzin: rodzina normalna, oparta na więzi biologicznej między rodzicami a wszystkimi dziećmi, odznacza się sympatyczną atmosferą współżycia, spójnością wzajemnych stosunków, dzięki skupieniu się na potrzebach i aspiracjach wszystkich jej członków, w szczególności na wychowaniu i wykształceniu dzieci, dążąca do likwidacji pojawiających się konfliktów między członkami; rodzina rozbita wskutek trwałej nieobecności jednego z rodziców, rodziców z dalszym rozróżnieniem jej na typy podrzędne, według przyczyn tego rozbitcia (śmierć, separacja, rozwód), z których każdy implikuje swoiste trudności i problemy wychowawcze; rodzina zreorganizowana przez zawarcie po jej rozbitciu drugiego lub jeszcze następnego małżeństwa stanowiąca skomplikowany układ

---

¹⁹ Za: J. Biernat, *Proces uspołeczniania w rodzinach mało- i wielodzietnych*, WSiP, Warszawa 1991, s. 19.

²⁰ Za: tamże, s. 15.

stosunków społecznych między „naturalnymi” i przybranymi rodzicami a dziećmi i związany z tym problem „ojczyrna” i „macochy”; rodzina zdeorganizowana, w której panują stosunki konfliktowe, zaburzające proces uspołecznienia; rodzina zdemoralizowana, pozostająca w konflikcie z prawem czy zasadami współżycia z szerszym środowiskiem, choć często solidarna w stosunkach wewnątrzrodzinnych, połączona więzią uczuciową, będąca głównym źródłem deprawacji dziecka; rodzina zastępcza, oparta na więzi współżycia i funkcji opiekuńczo-wychowawczej w stosunku do dzieci, przy świadomości braku więzi biologicznej z nimi²¹.

Każda z tych rodzin stwarza warunki i możliwości rozwoju oraz oddziałuje na dziecko wychowawczo. Wieloaspektowość struktury rodziny oddziałuje na dziecko niejednokrotnie przez całe dzieciństwo i młodość. Rozwój dziecka przebiega inaczej, gdy ma ono oboje rodziców, inaczej w rodzinie dwupokoleniowej, a jeszcze inaczej w rodzinie składającej się z innych domowników. Niekorzystny wpływ ma na dziecko rodzina o zaburzonej strukturze, w której występuje niedostatek opieki.

Dzieci obojga rodziców pracujących zawodowo i mających mało czasu na poświęcenie im uwagi, napotykać na trudności, których nie potrafią rozwiązać pozostają więc niejednokrotnie same ze swoim problemem. Inny jest stosunek do pracy dzieci i niesienia im pomocy przez rodziców, którzy sami osiągnęli pewien poziom wykształcenia i rozumieją potrzebę nauki, a inny rodziców, którzy tej wiedzy nie posiadają. Wpływ wykształcenia rodziców na rozwój psychiczny dziecka uwidacznia się nie tylko pośrednio przez zapewnienie dziecku dobrych warunków materialnych, ale jest znacznie bardziej bezpośredni. Wyższy poziom wykształcenia ogólnego ułatwia rodzicom zrozumienie złożonych problemów pedagogicznych, w które uwikłany jest proces wychowania dziecka. Pozwala na stosowanie bardziej elastycznych metod wychowania, dostosowanych do konkretnych sytuacji wychowawczych, luźniej powiązanych z wzorami wychowania wyniesionymi z rodziny macierzystej. Rodzice wykształceni wykazują na ogół duże zainteresowanie problemami szkolnymi swoich dzieci, potrafią wyjaśnić im niezrozumiałe materiały, wskazać literaturę pomocniczą itp..

Rodzice wykształceni, wykonujący cenione w społeczeństwie zawody, mają większe oczekiwania i aspiracje w stosunku do przyszłości swoich dzieci i w większym stopniu stymulują dzieci do osiągnięć w zakresie wykonywania obowiązków niż rodzice niewykształceni. Postawy rodziców w stosunku do obowiązków zawodowych i społecznych są dla dziecka wzorem, które przyswaja sobie w procesie naśladownictwa i identyfikacji z rodzicami. Pomoc rodziców o niskim poziomie wykształcenia jest niewielka. Nawet gdy chcą pomóc dziecku w pokonywaniu trudności w nauce - zasób ich wiedzy jest niewystarczający. Mały zasób wiedzy powoduje, że rodzice stosują niewłaściwe metody wychowawcze: są albo zbyt agresywni, albo zbyt pobłażliwi, co zamiast rozbudzić zamiłowanie do nauki - odnosi wręcz odwrotny skutek. Podsumowując, można stwierdzić, że sytuacja społeczna dziecka jest uzależniona od wielu czynników, między innymi od tzw. zaplecza społeczno-kulturowego rodziców, związanego z wzrastaniem i funkcjonowaniem dziecka w określonym środowisku rodzinnym i lokalnym²².

Kształtowanie postaw prospołecznych wymaga czasu poświęconego dziecku przez rodziców, wspólnego przebywania z nim, rozmów, bliższego kontaktu psychicznego. Występuje zatem zależność między przystosowaniem społecznym,

---

²¹ S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, PWN, Warszawa 1976, s. 142.

²² E. Jarosz, *Wybrane obszary diagnozowania pedagogicznego*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2003, s. 30-31.

a wykształceniem rodziców, przy czym mniej istotny jest fakt czy wykształcenie rodziców jest wyższe czy średnie.

4.2. Sytuacja materialno-bytowa w rodzinie

Wskaźnikami sytuacji materialno-bytowej rodziny są: przeciętne miesięczne dochody przypadające na jednego członka rodziny i warunki mieszkaniowe. Nieustannie zmieniający się charakter dzisiejszych rodzin, wymaga stosowania przez nie coraz to nowych metod radzenia sobie ze stresem, generowanym przez czynniki kulturalno-ekonomiczne. Badania psychologiczne na ten temat były prowadzone pod kierunkiem M. Plopy. Zgodność dwojga ludzi pod względem tego, co uważają za najbardziej istotne w ich życiu, w tym warunki bytowe tworzonej przez nich rodziny, znacznie zwiększa prawdopodobieństwo wzajemnego zrozumienia, realizacji wspólnych celów oraz wsparcia w trudnych sytuacjach²³.

W przypadku dzieci rola czynników materialno-bytowych jako czynników istotnych w powstawaniu zaburzeń osobowości jest drugorzędna i może zaznaczyć się jedynie w mających problemy materialne rodzinach wielodzietnych, w rodzinach niepełnych, w rodzinach, w których rodzice nie mają kwalifikacji zawodowych²⁴.

Warunki materialno-bytowe, w których żyją dzieci mają bardzo duży wpływ na rozwój zarówno fizyczny, umysłowy, jak i społeczny. Warunki rozwoju i wychowania jaki stwarza dom rodzinny określają indywidualną sytuację środowiskową każdego dziecka.

M. Tyszkowa zwraca uwagę na znaczenie w rozwoju dziecka tzw. indywidualnej sytuacji mieszkaniowej, to jest realnej możliwości korzystania z mieszkania. Chodzi tu o to, że niektórzy rodzice potrafią zapewnić dzieciom w ciasnym nawet mieszkaniu warunki do pracy i odpoczynku, podczas gdy inni dysponujący dużą powierzchnią mieszkalną, świadomie ograniczają miejsce, z którego może korzystać dziecko. Za M. Tyszkową przyjęto, że wskaźnikiem indywidualnej sytuacji mieszkaniowej dziecka jest posiadanie własnego miejsca do odrabiania lekcji i własnego łóżka. Posiadanie własnego pokoju, czy wydzielonego miejsca stwarza dziecku warunki swobodnego działania, wzmacnia u niego poczucie pewności siebie, osobistej niezależności, a także wdraża dziecko do ładu, porządku i estetyki²⁵.

Sytuacja materialno-bytowa rodziny może powodować np. niewłaściwą hierarchizację potrzeb i wydatków. Niektórzy rodzice wydają na dziecko zbyt dużo, co wyróżnia je spośród innych dzieci. Natomiast inni nie uwzględniają w wydatkach nawet podstawowych potrzeb dziecka, nie zapewniając mu przez to prawidłowych warunków. Często jest to przyczyną poczucia niższości, które dezorganizuje samopoczucie dziecka i obniża jego wartość moralną i społeczną. Bywa, że trudności materialno-bytowe rodziny wpływają na obniżenie poziomu życia rodzinnego, stając się przyczyną napięć i konfliktów między członkami rodziny, co z kolei odbija się ujemnie także na samopoczuciu dziecka.

---

²³ M. Plopa, *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Impuls, Warszawa 2007, s. 10-11.

²⁴ E. Jackowska, *Środowisko rodzinne a przystosowanie społeczne dziecka w młodszym wieku szkolnym*, WSiP, Warszawa 1980, s. 146.

²⁵ M. Tyszkowa, *Czynniki determinujące prace szkolną dziecka*, PWN, Warszawa 1964, s. 75.

5. Rodzaje postaw rodzicielskich i style wychowania

Postawy wychowawcze rodziców są jednym z istotnych czynników wpływających na osobowość dziecka.

Postawa ma charakter emocjonalnego stosunku rodziców do dziecka oraz określa jako nabytą strukturę poznawczo-uczuciowo-wolicjonalną, ukierunkowującą zachowanie się rodziców wobec dziecka.

W literaturze psychologicznej istnieje kilka typologii postaw rodzicielskich²⁶. Jedną z bardziej znanych typologii postaw rodzicielskich zaproponowała Z. Ziemska. Dzieli ona postawy przejawiane przez rodziców na pozytywne (pożądane i właściwe) i negatywne (niepożądane i niewłaściwe). Wśród postaw pozytywnych wyróżnia: akceptację, współdziałanie, uznanie praw dziecka i rozumną swobodę²⁷.

Akceptacja dziecka to przyjmowanie go takim, jakim jest, zrozumienie i zaaprobowanie jego indywidualności, okazywania zaufania, zainteresowania jego radościami i problemami. Taka postawa daje poczucie akceptacji, zadowolenia i bezpieczeństwa dziecku²⁸.

Postawa współdziałania z dzieckiem przejawia się w gotowości rodziców do czynnego uczestniczenia w wspólnych zabawach, pracach oraz angażowaniu go w sprawy rodziców i domu. Nie oznacza to kontroli, ale pomoc rodziców w każdej sprawie. Taka postawa umożliwia nawiązanie kontaktu z dzieckiem poprzez wspólne wykonywanie czynności oraz wzajemną wymianę zdań i obserwacji²⁹.

Uzupełnieniem postawy współdziałania jest przyznanie dziecku rozumnej swobody. Ten rodzaj postawy nie oznacza liberalizmu w wychowaniu, ale daje potomkowi odpowiednio dostosowaną do jego wieku i możliwości swobodę działania, ograniczoną rozsądnymi wymaganiami i obowiązkami. Sprzyja to rozwojowi samodzielności i zaradności życiowej młodego człowieka. Rodzic jednak nie traci autorytetu, jedynie rozwija świadomą więź psychiczną, dąży do unikania zagrożeń fizycznych i emocjonalnych urazów, jest obiektywny przed niebezpieczeństwem i ryzykiem, przed którym trzeba się chronić³⁰.

Pozytywną postawą rodzicielską jest uznanie praw dziecka charakteryzujące się demokratycznym stylem wychowania. Rodzic traktując dziecko partnersko pozwala mu podejmować decyzje na własną odpowiedzialność i możliwości, przez co okazuje szacunek do jego indywidualności. Traktując dziecko jako pełnoprawnego członka rodziny w delikatny sposób ingeruje w jego działanie przez wyjaśnianie, tłumaczenie, sugerowanie, co przyczynia się do zrozumienia oczekiwań rodziców odpowiednio do jego możliwości³¹.

Do negatywnych postaw przejawianych przez rodziców zaliczamy: postawę odrzucającą, unikającą, nadmiernie wymagającą, nadmiernie chroniącą.

Postawa odrzucająca, jako przeciwieństwo akceptującej, charakteryzuje się nadmiernym dystansem uczuciowym i dominacją rodziców. Rodzice przejawiają postawę braku zainteresowania osobą dziecka, żywią wobec niego uczucie rozczarowania, odczuwają je jako ciężar, niewygodę ograniczającą ich swobodę.

---

²⁶ A. Rożnowska, *Wybrane aspekty wychowania ...*, dz. cyt., s. 8-9.

²⁷ M. Ziemska, *Rodzina a osobowość, ...* dz. cyt.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 91.

Często demonstrują dezaprobatę, krytykują dziecko, nie dopuszczają do głosu, nie interesują się jego potrzebami, stosują surowe kary oraz zastraszanie³².

Przeciwieństwem postawy współdziałania jest unikanie, cechujące się całkowitym brakiem kontaktu z dzieckiem lub ograniczaniem go do minimum, ignorowaniem, niedbałością, obojętnością na niebezpieczeństwa. W mniej skrajnych przypadkach dziecko ma dobre warunki domowe, czasem nawet rodzice przesadnie dbają o jego wygląd zewnętrzny. Jednakże unikają kontaktów emocjonalnych z dzieckiem, cechuje ich chłód uczuciowy³³.

Kontrastem dla wyżej wymienionych typów negatywnych postaw rodzicielskich jest nadmierne ochranianie dziecka. Rodziców preferujących tę postawę cechuje nadmierna kontrola działania dziecka oraz ingerowanie we wszystkie jego sprawy. Przy postawach nadmiernie chroniących dziecko traktowane jest bezkrytycznie, przesadnie opiekuńczo, utrudnia się jemu możliwość samodzielnego rozwiązywania trudności, izoluje od rówieśników, od społeczeństwa, ogranicza swobodę. Ten typ postawy może spowodować zahamowanie rozwoju samodzielności i utrudnienie procesu socjalizacji.

Rodziców posiadających wysokie aspiracje w stosunku do swojego potomstwa charakteryzuje postawa nadmiernie wymagająca (zmuszająca, korygująca). Nie licząc się z indywidualnymi cechami i możliwościami narzucają mu wysokie wymagania. Dziecko w zasadzie nie ma swobody działania, a wygórowane wymagania i żądanie ciągłych sukcesów, obdarowane jest określonym systemem sankcji stosowanych bardzo konsekwentnie. Narzucany autorytet przez rodziców nie pozwala podejmować samodzielnych decyzji, ogranicza aktywność, stosuje sztywne reguły dążące do przyspieszenia osiągnięć. Rodzice w sposób krytyczny opiniują poczynania dziecka. Ten typ postawy rodzicielskiej tłumi wszelką indywidualność dziecka, prowadzić może do depresji i stanów lękowych³⁴.

Doniosła rola rodziny w wychowaniu dziecka związana jest z więzią emocjonalną łączącą dziecko z rodziną oraz z całokształtem oddziaływań członków rodziny na potomka. W trakcie tychże oddziaływań rodzice wytwarzają swój określony stosunek do dziecka, przyjmują specyficzne postawy rodzicielskie, preferują dane style wychowania.

Wychowanie dziecka to nadrzędny cel rodziny, która wypracowuje sobie różne style czy systemy wychowania. Literatura psychologiczna wyodrębnia style, które wpływają pozytywnie lub szkodliwie na osobowość i psychikę dziecka.

Styl wychowania dla danej rodziny jest jakby wypadkową sposobów i metod oddziaływania na dziecko wszystkich członków rodziny.

W literaturze psychologicznej wyróżnia się kilka zasadniczych stylów wychowania – autokratyczny, demokratyczny i liberalny³⁵.

Autokratyczny styl wychowania najczęściej występuje w rodzinach patriarchalnych. Opiera się na wyniesionych wzorcach posłuszeństwa, gdzie rodzice wychodzą z założenia, że mają rację stosując konsekwentnie system kar i nagród. Sądzą, że kara oraz surowe i rygorystyczne wychowanie przynosi najlepsze efekty niż chwalenie dziecka.

Wychowanie w stylu autokratycznym różnić się będzie w zależności od nasilenia dyrektywności, a przede wszystkim w zależności od tego, czy rodzice okazują

---

³² Tamże.

³³ A. Rożnowska, *Wybrane aspekty wychowania ...*, dz. cyt., s. 9-10.

³⁴ Tamże, s. 10-12.

³⁵ M. Przetacznikowa-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza...*, dz. cyt..

dziecku miłość, czy też nie³⁶. Tak więc łagodny styl autokratyczny przy postawach miłości może być korzystny, zwłaszcza w wychowaniu małych dzieci, podczas, gdy surowy styl autokratyczny może skutkować negatywnymi postawami dzieci³⁷.

Preferowanie autokracji przez rodziców może prowadzić do wytwarzania się dużego dystansu między nimi a dzieckiem, tłamsić indywidualność potomka. Dystans między rodzicami a dziećmi przyczynia się do ciągłego strofowania i zmuszania do posłuszeństwa, przez co uzyskanie pomocy przy rozwiązywaniu problemów staje się niemożliwe. Dzieci, których rodzice przejawiają autokrację często bardzo podobnie zachowują się wobec słabszych rówieśników, bądź młodszych kolegów, lub też na odwrót: są zastraszone i uległe³⁸.

Liberalny styl wychowania polega na pozostawieniu dziecku całkowitej swobody. Rodzice nie hamują jego aktywności i spełniają wszystkie jego zachcianki. Uważają, że włączać się w sprawy dziecka należy tylko wtedy, gdy ono samo zażąda co w konsekwencji przyczynia się do przedwczesnej samodzielności i nie liczenia się z nikim.

M. Ryś wprowadza tutaj rozróżnienie na styl liberalny kochający i niekochający. Styl liberalny kochający wypływa z określonych postaw rodziców, którzy uważają, że dzieciom nie należy przekazywać postaw wobec określonych wartości, a dziecko samo dokona kiedyś wyborów tych wartości, które uzna za korzystne. Natomiast styl liberalny niekochający wyrasta z postaw obojętnych wobec dziecka, z zapracowania rodziców. Ich relacje z dzieckiem cechuje daleko idący dystans, a duży zakres swobody jest wynikiem braku zainteresowania sprawami dziecka³⁹.

Skutkiem wychowania dziecka przez rodziców stosujących styl liberalny jest brak przystosowania się w grupie rówieśniczej i nie radzenie sobie w trudnych sytuacjach życiowych i przy napotkanych przeszkodach. Liberalizm rodziców przyczynia się również do tego, że dziecko czuje się opuszczone, zaniedbane. Często także nieposłuszeństwem próbuje zwrócić na siebie uwagę. Często ono szuka aprobaty poza rodziną, głównie w grupach przestępczych mających kolizję z prawem⁴⁰.

Okazjonalny styl wychowania cechuje brak określenia zasad postępowania, charakteryzuje go zmienność i przypadkowość oddziaływań na dziecko. Działalność wychowawcza rodziców jest z reguły okazjonalna, spowodowana konkretnym wydarzeniem zmuszającym ich do działań tylko doraźnych. Takie wychowanie prowadzi do zachwiania poczucia bezpieczeństwa, braku szacunku do rodziców, agresji wobec rówieśników, uczy je interesowności⁴¹.

Niekonsekwentny styl wychowania charakteryzuje się zmiennością i przypadkowością oddziaływań wychowawczych. Rodziców cechuje zmienność nastrojów, objawiająca się na przemian łagodnością to surowością w ocenie takiego samego zachowania dziecka. W takich okolicznościach dziecko jest wciąż niepewne, a jego poczucie bezpieczeństwa zagrożone. W związku z powyższym dziecko nie może przewidzieć reakcji rodziców, nie jest w stanie przyswoić sobie odpowiednich mierników dotyczących ocen moralnych⁴².

---

³⁶ M. Ryś, *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*, CPPP, Warszawa 2001.

³⁷ Tamże.

³⁸ M. Przetacznikowa-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza...*, dz. cyt..

³⁹ M. Ryś, *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny ...* dz. cyt..

⁴⁰ M. Przetacznikowa-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza...*, dz. cyt..

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

Demokratyczny styl wychowania jest najkorzystniejszym z dotychczas prezentowanych dla rozwoju dziecka, ważnym szczególnie w przypadku wychowywania dorastającego dziecka. Dziecko traktowane jest jako pełnoprawny członek rodziny, który może liczyć na okazywanie pomocy w rozwiązywaniu kłopotów, w wypełnianiu obowiązków domowych, które nie są narzucane, ale przyjmowane w sposób dobrowolny. Styl ten uczy wzajemnego szacunku, wspólnego wspierania się i współdziałania, poszanowania pracy, a w razie porażek służenia radą lub pomocą. Dzięki temu więź emocjonalna z rodzicami jest bardzo silna, przeważa w niej uczucie pozytywne (życzliwość, sympatia, wzajemne zaufanie), co sprzyja rozwojowi indywidualności i samodzielności młodego człowieka⁴³.

Style wychowania nie zawsze występują w tzw. „czystej” formie. Zazwyczaj w wychowaniu dziecka rodzice stosują je naprzemiennie, z tym że jeden dominuje wpływając na swoistą atmosferę wychowawczą rodziny. Trzeba jeszcze zaznaczyć fakt, że nie zawsze oboje rodzice preferują ten sam styl wychowawczy, niejednokrotnie zdarza się, że style reprezentowane przez rodziców są diametralnie różne.

6. Rola rodziców w przygotowaniu do życia w społeczeństwie

Rodzina oddziałuje na człowieka przez całe życie, a jej najsilniejszy wpływ przypada na okres wczesnego dzieciństwa. Powodzenia i niepowodzenia w społecznym i psychicznym kształceniu dziecka zależą od czynników biologicznych i funkcjonowania rodziny. Pierwsze lata są dla dziecka najważniejsze, bo kształtują się wówczas wartości, postawy, stosunek do siebie i innych ludzi, co stanowi fundament dla podejmowanych przez nie w życiu decyzji.

Środowisko społeczne stanowi jeden z najważniejszych czynników wpływających na rozwój psychiczny dziecka. Dziecko przychodzi na świat w określonej rodzinie i jej wpływom podlega od początku swego istnienia. Ona właśnie zaspokaja we wczesnych okresach rozwoju wszystkie potrzeby dziecka⁴⁴.

Jednym z podstawowych sposobów uczenia się dziecka w środowisku rodzinnym jest naśladowanie, które wynika z naturalnej tendencji dziecka do powtarzania działań i reakcji emocjonalnych osób z bezpośredniego otoczenia. Naśladując systematycznie zachowania rodziców dziecko przyswaja sobie wzory postępowania. Niektóre funkcje rodziny wraz z wiekiem przejmują inne środowiska wychowawcze, ale oddziaływania ich nie mają takiej mocy jak rodzina.

Działania wychowawcze rodziny obejmują wiele różnorodnych funkcji. Najistotniejsze z punktu widzenia prawidłowego procesu socjalizacji to zaspokojenie podstawowych biologicznych i psychologicznych potrzeb dziecka, przekazanie określonego systemu wartości i norm społecznych w procesie socjalizacji, kształtowania wzorów zachowań w konkretnych sytuacjach życia codziennego⁴⁵.

Przygotowując dziecko do życia w społeczeństwie, rodzice winni dbać szczególnie o to, aby ich dzieci rozwijały się harmonijnie umysłowo, ruchowo i społecznie. Mają na to ogromny wpływ postawy rodziców, ich osobowość, formy komunikowania się z dzieckiem, sposób kontrolowania go oraz właściwe pojmowanie i realizowanie ról ojca i matki. Pierwsze uspołecznienie dziecko otrzymuje we

---

⁴³ Tamże, s. 443.

⁴⁴ M. Przetacznikowa-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza...*, dz. cyt. s. 435.

⁴⁵ Tamże, s. 441-442.

własnym domu, gdzie uzyskuje świadomość moralną, poznawczą i uczuciową, a rodzina stanowi mikrostrukturę odzwierciedlającą szersze układy społeczne.

Rodzice są w stanie korygować postępowania dziecka i usuwać braki, które mogą przeszkadzać dziecku w przystosowaniu się do życia społecznego. Dzieci w kręgu rodzinnym formują swe postawy, kształtują sposób bycia, przyjmują określone normy moralne. Poprzez proces wychowawczy dziecko zostaje włączone do grupy społecznej, jakim jest społeczeństwo. Rodzina jest swoistym buforem między jej członkami a światem zewnętrznym⁴⁶.

Środowisko rodzinne oddziałuje na każde dziecko indywidualnie w zależności od struktury i właściwości osobowości rodziców i dzieci. Problematyka czynników wpływu wychowania rodzinnego na rozwój osobowości dziecka, jakkolwiek nierzadko podejmowana w literaturze psychologicznej, wydaje się ciągle aktualna i niewyczerpana. Wychowanie dziecka w rodzinie dokonuje się w sytuacjach interakcji i komunikacji, w których zachodzi społeczne wzajemne oddziaływanie. W tym przypadku są to interakcje typu należnościowego, których dominującą rolę pełnią rodzice. Oni też mają największe szanse stania się modelami określonych zachowań dzieci, ponieważ stanowią główne źródło oparcia dla dziecka i są osobami, z którymi dziecko jest najczęściej związane silnie emocjonalnie i uczuciowo.

***

Prawidłowo funkcjonująca rodzina jest niezbędna dla prawidłowego rozwoju psychicznego, emocjonalnego i społecznego dziecka. To ona jest środowiskiem, w którym tkwią największe możliwości oddziaływania na wszechstronny rozwój dziecka. Proces rozwoju i wychowania zależy zdecydowanie od wpływów otoczenia. Otoczenie to zaś może być mniej lub bardziej świadome swej roli w rozwoju dziecka i korzystnie lub mniej korzystnie na dziecko oddziaływać. Jednak nie jest w stanie zastąpić rodziny w dziedzinie zaspokajania podstawowych potrzeb. Miłość rodziców stanowi bezcenny kapitał, uczucia pewności i wiary w siebie.

O przystosowaniu społecznym i przyszłym funkcjonowaniu każdego człowieka decydują subtelne procesy wymiany uczuciowej przede wszystkim z rodzicami, ich postawy, ich relacje z dziećmi.

To właśnie uczucia społeczne miłości, życzliwości, przyjaźni nadają światu, który człowiek tworzy, cech ludzkich, sprawiają, że we wzajemnych kontaktach, które coraz bardziej nasilają się i zagęszczają, ludzie nie są tylko kontrahentami, lecz istotami o określonych wartościach, istotami, które się mogą do siebie zbliżać, tworzyć społeczność, grupy, diady o intensywnych i głębokich treściach wewnętrznych⁴⁷.

Pozytywne relacje emocjonalne przepełnione ciepłem, akceptacją, uznaniem wzajemnych praw umożliwiają prawidłowe przystosowanie i uspołecznienie dziecka wśród rówieśników.

Dla rozwoju psychicznego i społecznego dzieci ogromne znaczenie ma zaangażowanie rodziców w wychowanie, które decyduje o przyszłych losach, o kształtowaniu cech charakteru każdej jednostki. Postawy rodzicielskie sprzyjają rozwojowi, decydują o możliwościach dziecka. Akceptacja, poszanowanie, uznanie jego praw, zaspokajanie podstawowych potrzeb psychospołecznych prowadzą do kształtowania u dziecka postaw życzliwości i miłości, współdziałania i samorealizacji

---

⁴⁶ M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, WAiP, Warszawa 2008, s. 58.

⁴⁷ Z. Zaborowski, *O rodzinie. Rodzina jako grupa*, ... dz. cyt., s. 145.

oraz poczucia własnej wartości. Dziecko mając czułych rodziców, rodziców o właściwych postawach kształtuje prawidłowy wizerunek własnego „ja”.

Rodzina jako element środowiska wychowawczego oddziałuje na jednostkę najdłużej, od urodzenia dziecka, aż do jego usamodzielnienia. W rodzinie dziecko nawiązuje pierwsze kontakty, w rodzinie zdobywa doświadczenie w zakresie współżycia społecznego, jest wdrażane do funkcjonowania w czekających je rolach społecznych. Rodzina jest więc pierwszym terenem oddziaływań wychowawczych na dziecko. Wychowanie odbywa się w rodzinie w sposób naturalny, przez uczestnictwo dziecka w codziennych, różnorodnych sytuacjach życiowych. Rodzina jako elementarna komórka społeczna, rozwija osobowość dziecka, kształtuje jego uczucia i postawy wobec innych oraz otaczającego świata. Wprowadza dziecko w świat kultury i przygotowuje je do dorosłego życia.